

3. *Положення* про дитячий будинок сімейного типу, затверджене Постановою КМУ № 564 від 26 квітня 2002 р. //www.kmu.gov.ua.

4. *Положення* про прийомну сім'ю, затверджене Постановою КМУ № 565 від 26 квітня 2002 р. // www. kmu.gov.ua.

5. *Шанті Джордж, Ніко Ван Авденговен*. Учасники фостерного процесу. Міжнародне порівняльне дослідження. – Міжнародна організація фостерного догляду (IFCO), Нідерланди. Фонд “Мистецтво, культура та наука”, Україна.

6. *Державна* цільова соціальна програма реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України № 1242 від 17 жовтня 2007 р. – К., 2007.

7. *Порядок* призначення і виплати державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, грошового забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях за принципом “гроші ходять за дитиною” у 2006 р., затверджений Постановою КМУ № 106 від 6 лютого 2006 р. – К., 2006.

8. *Державна* доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2005 р. – К., 2006.

*В.Шахрай,*  
*кандидат педагогічних наук*

## **СОЦІАЛЬНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ В НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ**

Кожне суспільство на певному етапі свого розвитку висуває до людини конкретні вимоги, виконання яких забезпечило б нормальне його функціонування. Ці вимоги стосуються насамперед трудової кваліфікації, загальнокультурного розвитку, дотримання норм, правил людського співжиття, що склалися на даний період, тощо. Кінець

XX – початок XXI ст. – це період ускладнення соціальних практик. Радикальні соціальні, політичні і економічні переміни змінюють характер суспільного життя людини, висуваючи вимоги до формування у неї відповідної соціальної компетентності.

У загальному вигляді соціальну компетентність можна уявити як знання людини про соціальний світ і про себе, своє місце у цьому світі, способи поведінки і поведінкові сценарії [1, с. 6]. Говорять про компетентність особистості як про професію повноцінного члена суспільства [2, с. 152]. Дослідники наголошують, що в сучасних умовах набуття особистістю соціальної компетентності стає об'єктивним запитом як індивідуального, так і соціального життя.

Проблема соціальної компетентності особистості є досить актуальною для багатьох наук, насамперед для соціології, соціальної психології, педагогіки та ін. Метою даної статті є аналіз наукової літератури щодо з'ясування сутності поняття “соціальна компетентність особистості”.

Спочатку слід коротко спинитися на трактуванні поняття компетентності загалом. Компетентність у перекладі з латини (*compeo*) означає досягаю, відповідаю, підходжу. У словниках компетентність подають у двох значеннях: як коло повноважень, наданих законом, статутом або іншим актом організації чи посадовій особі, та як знання, досвід людини в тій чи іншій галузі.

Явище компетентності об'єктом посиленої уваги дослідників і практиків стало після статті американського психолога Д.Мак-Клелланда “Тестувати компетентність, а не інтелект”. Стаття стала каталізатором дослідницьких і практичних підходів у вивченні даного феномена в цілому, а також різних видів компетентності.

За останні десятиліття уявлення про компетентність змінилися від широкого тлумачення до конкретизації в контексті ефективності життєдіяльності людини. На думку Дж.Равена, компетентність – це специфічна здатність, необхідна для ефективного виконання конкретної дії в конкретній галузі, і включає вузькоспеціальні знання, особ-

ливого роду предметні навички, способи мислення, а також усвідомлення відповідальності за свої дії [4].

Ефективна дія завжди містить як знання про передбачуваний результат дії, так і засоби досягнення результату. Своєю чергою ефективність досягнення результату дії залежить від репертуару здібностей і вмінь, сформованих в найрізноманітніших видах людської діяльності, у тому числі в спілкуванні. Зрілість особистості досить суттєво визначається й тим, якою мірою вона може нести відповідальність за виконання дій перед собою та іншими людьми.

Аналіз наукових концепцій, що з'ясовують сутність компетентності, демонструє широку неоднозначність цього поняття. Найперше це пов'язано з використанням термінів “компетенція” (competence) і “компетентність” (competency). У деяких випадках ці терміни використовуються як синоніми, але найчастіше їх розрізняють. Компетенція, зокрема, розглядається як здатність здійснювати діяльність відповідно до соціальних вимог і очікувань, а компетентність розуміється як ступінь освоєння компетенції.

Компетентна особистість повинна володіти ключовими соціальними компетенціями. Це надпрофесійні характеристики особистості, що дають змогу вирішувати неалгоритмічні завдання, переносити знання, вміння із однієї галузі в іншу, співіснувати в різнорівневому, багатонаціональному соціумі. Набір ключових компетенцій визначається соціумом, є відмінним у різних країнах світу і залежить від ціннісних орієнтацій, правил існування, світогляду окремого співтовариства. Вибраний суспільством набір ключових компетенцій сприяє регулюванню відносин індивіда і суспільства, через визначені види компетенцій суспільство висуває свої вимоги індивіду, а індивід, ідучи за вимогами суспільства, має можливість здійснення успішної соціалізації.

Прикладом масштабної реалізації компетенціарного руху в освітній сфері є проект із розробки єдиної європейської системи вищої освіти, затверджений Болонською декларацією у червні 1999 р. Він передбачає уніфікацію структури

і змісту навчального процесу, необхідність у якій виникла після утворення Євросоюзу. У ньому зазначено, що важливим завданням освітнього процесу має стати формування соціальної компетентності, а учнів слід навчати ефективної поведінки в різних ситуаціях і в різному соціальному оточенні.

Проблема компетентності почала розглядатися насамперед у рамках когнітивного і поведінкового дослідницьких підходів. З позиції когнітивного підходу компетентність – це наявність знань, які уже самі по собі означають можливість людини діяти певним чином у різноманітних ситуаціях. У фокусі поведінкового підходу знаходилась комунікативна поведінка людини. Підкреслювалось, що компетентність залежить не лише від знань, а й від навичок їх використання. Головною функцією компетентності розглядалась адаптивна ефективність. З цієї позиції основним завданням проголошувалось формування в особистості специфічних соціальних навичок взаємодії з навколишніми людьми в різних ситуаціях.

Аналіз когнітивного і поведінкового підходів засвідчує, що вони обидва не можуть всебічно розкрити сутність соціальної компетентності. Знання соціокультурних норм і соціальних навичок, що реалізуються в комунікативній поведінці у конкретній ситуації – це тісно переплетені аспекти соціальної компетентності. Саме на перетині когнітивного і поведінкового підходів утворюються дві змістові складові соціальної компетентності. Їх можна назвати “знання, що” (знання загальнокультурних норм і правил) і “знання як” (як ці правила можуть бути застосовані в конкретній комунікативній ситуації). Таким чином, ці два аспекти не просто взаємопов’язані, вони також взаємодоповнюють один одного, визначаючи один із головних дослідницьких і практичних напрямів обґрунтування соціальної компетентності – когнітивно-поведінковий.

Паралельно із рухом, орієнтованим на навчання окремих навичок і вмій, у науці почав складатися гуманістичний

підхід, орієнтований на цілісний розвиток особистості. Ідеологічна основа цього підходу була закладена у роботах американського психотерапевта К.Роджерса і його учня Дж.Фрейберга. На думку К.Роджерса, освіченим є тільки той, хто навчився вчитися, навчився пристосовуватися і змінюватися, хто усвідомив, що безпека ґрунтується не на самому знанні, а на вмінні його здобути [3, с. 42]. Поняття компетентності стало операціоналізуватися не стільки через фіксовані результати діяльності чи стандарти виконання певних видів робіт, а головним чином через особистісні здібності й мотиваційні фактори, що визначають ефективність тієї чи іншої діяльності.

Одним із прикладів втілення гуманістичного напрямку в педагогіці став проект під назвою Paideia (від грецького *paídos* – виховання дітей). Американський психолог М.Адлер, який очолив групу педагогів, що здійснювали цей проект, розглядав освіту як активний безперервний процес, що триває протягом усього життя і спрямований на підготовку учнів до активного і повноцінного життя в суспільстві. У проекті серед основних завдань освіти на перше місце були поставлені: сприяння особистісному зростанню і удосконаленню учнів, формування рольової позиції вільного громадянина і соціальних навичок.

У рамках гуманістичного напрямку дослідники і практики розглядають соціальну компетентність як динамічну характеристику особистості, котра включає в себе набір соціальних, когнітивних і емоційних навичок, необхідних особистості для успішної адаптації до середовища відповідно до вимог кожного вікового етапу. Соціально компетентна особистість здатна планувати і контролювати свою поведінку в різноманітних ситуаціях для досягнення цілей, поставлених перед нею як самостійно, так і ззовні. Рівень соціальної компетентності відображає певний рівень соціальної зрілості людини, яка виявляється у двох вимірах: самоактуалізація і відповідність соціальним очікуванням.

Отже, соціальна компетентність найчастіше стала описуватися як деяка властивість чи особистісна якість, що

визначає ефективність діяльності в тих чи інших ситуаціях. Водночас дослідники дедалі частіше визначали компетентність більш широко – як здатність до адаптації, співробітництва і контролю ситуації, як сукупність базових особистісних характеристик, що детермінують ефективність дій на роботі і в інших ситуаціях.

Пізніше інтерес науковців у галузі компетентності змістився з акцентування когнітивно-поведінкових до наголошення мотиваційно-потребнісних її складових. Ряд досліджень, присвячених вивченню мотиваційного аспекту комунікації і професійної діяльності, дали підстави говорити про розвиток у сучасної людини ще однієї комплексної соціальної потреби “зростання” – потреби в компетентності. Її основою є прагнення заслужити повагу і визнання інших людей, створити і підтримати свою репутацію, підвищити свій соціальний статус. Досягнення результатів у цьому напрямі створює у сучасної людини необхідне почуття, яке дає змогу почуватися успішною в суспільстві, тобто компетентною. Відтак соціальна компетентність є важливим чинником удосконалення суспільства, бо ж сприяє кращому розумінню людиною питань соціальної політики держави та участі в демократичних процесах.

Ряд дослідників пов’язують проблему соціальної компетентності з теорією соціалізації. У цьому контексті поняття соціальної компетентності відповідає поняттю соціалізованості особистості, в якому виділяють два компоненти. Перший з них описує відповідність людини вимогам, що висуваються на даному етапі розвитку, тобто сформованість у неї відповідних якостей, настанов і т. ін. Інший – готовність людини до ситуації зміни цих вимог, тобто сформованість рис, які необхідні для наступного етапу (включаючи і готовність до змін у широкому спектрі). Готовність до переходу на наступний рівень розвитку передбачає:

➤ сформованість передумов для успішного виконання основних соціальних ролей, необхідних на наступному етапі соціалізації;

➤ здатність людини адекватно сприймати нові соціальні вимоги і необхідною мірою змінюватися відповідно до них;

➤ здатність до активного, самостійного визначення напряму своєї соціалізації, вибіркового ставлення до соціальних впливів [5, с. 295].

А.Флієр під соціальною компетентністю розуміє саме “той умовно достатній ступінь соціалізованості й інкультурованості індивіда в суспільстві проживання, який дає йому змогу вільно розуміти, використовувати і варіативно інтерпретувати всю сукупність повсякденних (неспеціалізованих) знань, а почасти і спеціалізованих, але які ввійшли у вжиток, і які складають *норму загальносоціальної ерудованості людини* в даному середовищі, суму правил, зразків, законів, звичаїв, заборон, етикетних настанов і інших регулятивів поведінки, вербальних і невербальних мов комунікації, систему загальноприйнятих символів, світоглядних засад, ідеологічних і ціннісних орієнтацій” [2, с.152 ].

Важливою функцією соціальної компетентності є соціальна адаптація особистості. Адаптивною називається поведінка, зумовлена раніше заданою нормою чи метою і яка спрямована на досягнення результатів при мінімальних затратах. Це найчастіше прагматична і психологічно корисна поведінка, яку можна розглядати в контексті культури корисності, що прагне до рівноваги, до самозбереження, самозадоволення. Вона орієнтована на те, щоб вижити, а не жити (О.Асмолов). Соціальна компетентність, сформована в рамках культури корисності, спрямована на пристосування особистості до навколишнього середовища і на відтворення соціальних відносин без будь-яких змін.

Коли ж особистість виходить у новий соціокультурний простір, від неї, як правило, вимагаються нові види активності. В основі будь-якої нової діяльності лежить породжуване розвитком самої діяльності джерело – надситуативна неадаптивна активність, яка виникає ніби всупереч адаптивним спонукам і пов’язана з феноменами

“інтелектуальної ініціативи”, “безкорисливого ризику”, “надзавдань”. Функцією соціальної компетентності, що сформована на основі надситуативної активності особистості, стає не стільки пристосування до навколишнього середовища з метою ефективного в ньому функціонування, скільки його перетворення. Така особистість належить уже не до “культури корисності”, а до “культури гідності” (О.Асмолов) і звернена до проблем унікальності, саморозвитку, пошуку особистісних смислів. Відтак стає можливим безперервний розвиток особистості й успішне оволодіння нею суспільно-історичним досвідом з метою не тільки підтримки і збереження стабільності, а й зміни та розвитку соціальних систем.

Н. Калініна виділяє дві складові соціальної компетентності: когнітивно-поведінкову, що включає знання людини про суспільство і саму себе, соціальні вміння і навички, які забезпечують успішність у соціально-значущій діяльності і взаємодії та мотиваційно-особистісну складову, що відображає ставлення до суспільства і включає мотивацію самореалізації та особистісні якості, які сприяють самореалізації [6].

Акцент на інтегративності поняття соціальної компетентності робить М.Большедворська [7]. Т.Сухобокова, М.Іванов визначають соціальну компетентність як базисну, інтегральну характеристику особистості, що відображає її досягнення у розвитку взаємин з іншими людьми і забезпечує повноцінне засвоєння соціальної реальності, що дає можливість ефективно вибудовувати свою поведінку залежно від ситуації і відповідно до прийнятих у соціумі на даний момент норм і стандартів [8].

Соціальна компетентність, що проявляється в різних сферах діяльності, значною мірою пов'язана з тим безпосереднім соціальним контекстом, в якому діє та чи інша людина, іншими словами, з конкретною соціальною ситуацією. Досягнення оптимального рівня соціальної компетентності передбачає вміння оцінювати і визначати соціальну ситуацію. Діяльність у рамках конкретної ситуації соціаль-



но компетентного індивіда має виражену спрямованість на мету, задану контекстом ситуації, запас знань і уявлень про параметри ситуації, а також наявність поведінкових умінь і навичок, що сприяють реалізації поставленої мети.

Під соціальною компетентністю також розуміється система складних соціальних вмінь і навичок взаємодії, сценаріїв поведінки в типових соціальних ситуаціях, що дають змогу швидко й адекватно адаптуватися, приймаючи рішення зі знанням справи, враховуючи кон'юнктуру, що склалася, діючи за принципом “зараз, тут і найкращим чином”, виносити максимум можливого із обставин, що склалися.

На думку В.Ізвозчикова, у зміст терміна “компетентність” включається три аспекти: проблемно-практичний – адекватність розпізнання і розуміння ситуації, адекватна постановка і ефективне виконання завдань у даній ситуації, готовність до безперервної освіти з метою досягнення мобільності; смисловий – адекватне осмислення ситуації в більш загальному контексті; ціннісний – здатність до адекватної оцінки ситуації, її смислу, цілей, завдань і норм з погляду власних і загальнозначущих цінностей [9].

Отже, соціальну компетентність розглядають і як втілення загальної соціальної підготовленості, і як результат конкретних знань і навичок, ефективних стосовно застосування до конкретних ситуацій у даному соціокультурному контексті, і як самореалізацію особистості.

В умовах суспільних перетворень до соціальної компетентності особистості висуваються значні вимоги щодо розширення наукового кругозору, удосконалення самоосвіти, вміння застосовувати знання на практиці, вільного володіння Інтернетом, іноземними мовами, удосконалення ділового етикету і розвитку загальної культури індивідів. Сучасній людині належить постійно розв'язувати численні проблеми на роботі й в особистому житті, прогнозувати розвиток подій і змінювати свої плани та способи здійснення. Життя багатьох людей у сучасному соціумі перетворюється на суцільну чергу стресів, тому вміння “тримати

удар” стає надзвичайно важливим. Водночас дослідники констатують, що досить значна частина наших громадян, отримавши загальну і навіть вищу освіту, будучи добре поінформованою, володіючи предметними вміннями і навичками, не вміє повноцінно жити в сучасному світі, самостійно орієнтуватися в життєвих ситуаціях і розв’язувати життєві проблеми [10].

Підсумовуючи розгляд сутності поняття “соціальна компетентність особистості”, можна виділити основні наукові підходи до вивчення цього феномена: *когнітивно-орієнтований*, що визначає соціальну компетентність через сукупність соціальних знань; *поведінково-орієнтований*, що розглядає соціальну компетентність на основі навичок соціальної взаємодії й поведінкових сценаріїв; *особистісно-орієнтований*, який фіксує увагу на значущості мотиваційної складової і особистісних якостей у соціальній компетентності.

На основі аналізу наукових джерел соціальну компетентність особистості можна визначити як якісний ступінь її соціалізованості, цілісне інтегративне утворення, сукупність конкретних здібностей, знань, умінь, цінностей, що забезпечують інтеграцію людини в суспільство через продуктивне виконання нею різних соціальних ролей і успішну самореалізацію.

Процес формування соціальної компетентності відіграє важливу роль як у житті окремої особистості, так і суспільства загалом. Це тривалий, активний процес, який супроводжує людину від її народження до смерті. Від його успішного здійснення залежить, наскільки особистість зможе реалізувати свої здібності й задатки, бути корисною суспільству і створити для себе сприятливі умови життєдіяльності.

Вважаємо важливим завданням науки, насамперед соціологічної, визначення рівня соціальної компетентності особистості в контексті демократичного розвитку українського суспільства, аналіз базових компетентностей (компетенцій) в різних сферах життєдіяльності (трудова, сімей-

на, громадянська, культурна тощо), вивчення процесу формування соціальної компетентності особистості різними соціальними інститутами. Це дасть можливість обґрунтувати ефективні шляхи підвищення соціальної компетентності особистості як чинника динамічного розвитку суспільства.

### *Література*

1. *Мудрик А.К.* Соціальний інтелект та соціальна компетентність // Практична психологія та соціальна робота. – 2006. – № 3. – С. 4–6.
2. *Флиер А.Я.* Культурная компетентность личности: между проблемами образования и национальной политики // Общественные науки и современность. – 2000. – № 2. – С. 151–165.
3. *Социальная компетентность классного руководителя: режиссура совместных действий* / Под ред. А.Г.Асмолова, Г.У.Солдатовой. – М., 2006.
4. *Равен Дж.* Компетентность в современном обществе: выявление, развитие, реализация. – М., 2002.
5. *Мудрик А.В.* Социализация человека. – М., 2004.
6. *Калинина Н.В.* Психологическое сопровождение развития социальной компетентности школьников: Автореф. дис. ...докт. псих. наук. – Самара, 2006.
7. *Большедворская М.В.* Становление ключевых компетенций в процессе профессионального обучения безработных: Автореф. дис... канд. социол. наук. – Иркутск, 2006.
8. *Сухобокова Т.В., Иванов М.Ю.* Проблемы формирования экономической компетентности социального педагога. – СПб., 1996. – <http://www.sipkro.ru/sipkro/pco/notes/26-2004.shtml>.
9. *Извозчиков В.А.* Информационные технологии в системе непрерывного педагогического образования (Проблемы методологии и теории). – Иркутск, 2006.
10. *Життєва компетентність особистості: Науково-методичний посібник* / За ред. Л.В.Сохань, І.Г.Єрмакова, Г.М.Несен. – К., 2003.